Ю.В.Волошин*

УРЯДОВА ПОЛІТИКА ЩОДО РОСІЙСЬКИХ СТАРООБРЯДЦІВ НА СТАРОДУБЩИНІ У XVIII ст.

У статті розглядається політика імперської й місцевої влади щодо російських старообрядців, які проживали на території Гетьманщини у XVIII ст., та їхні стосунки з корінним населенням реґіону.

Російські старообрядці[1], що проживали на території Стародубського та Чернігівського полків Гетьманщини, протягом XVIII ст. пройшли складний шлях розвитку. Їхні слободи, засновані невеликою групою релігійних дисидентів, у другій половині століття перетворилися на один із головних центрів старовірів-попівців[2] у Російській імперії.

Проблема існування російських розкольників на території Стародубського та Чернігівського полків Гетьманщини у XVIII ст. до нашого часу залишається практично невивченою. Увагу дослідників вона привертала лише в останній чверті XIX – на початку XX ст., коли у зв'язку з припиненням переслідування старообрядців тема розколу стала досить популярною в тогочасній російській історіографії. Значний внесок у розробку даної проблеми зробив М.І.Лілеєв (1849–1911). Він зібрав та опублікував велику кількість документів, що розкривають обставини заснування слобід, характеризують ставлення гетьманської адміністрації і козацької старшини до старовірів, політику щодо них царського уряду[3]. Окремих аспектів цієї проблеми у своїх дослідженнях торкались Є.В.Барсов і В.З.Бєлоликов[4]. Подальша розробка теми була перервана подіями Першої світової війни та революції.

У радянські часи подібні дослідження, через політику влади щодо релігії, втратили свою актуальність. В окремих працях того періоду зустрічаємо лише побіжні згадки про мешканців розкольницьких слобід[5].

Особливість сучасного стану вивчення історії старообрядницьких поселень полягає у тому, що, незважаючи на загальне пожвавлення вивчення старообрядництва на пострадянському просторі, яке розпочалося наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., стародубським слободам дослідники приділяють мало уваги. Хоча необхідно відзначити, що кількість праць із розкольницької проблематики кардинально зросла[6].

Українська історіографія представлена дослідженнями лише двох авторів – В.Мордвінцева та Г.Станкевича. Основну увагу ці автори зосереджують на вивченні й аналізі, за допомогою залучення широкої джерельної бази, становища "описних слобід" на території Гетьманщини та стосунків їхніх мешканців з офіційним православ'ям[7].

Метою даної статті є з'ясування політичних і соціально-економічних обставин, які впливали на ту роль, що її відігравали російські старовіри в соціумі Стародубського та Чернігівського полків протягом XVIII ст. Для написання статті автор використав документальні матеріали, які зберігаються у фонді Київської губернської канцелярії Центрального державного історичного архіву України в Києві. У них містяться дані про заходи царського уряду щодо старовірів, матеріали державних переписів, інформація, зібрана місцевими адміністративними органами. Особливий інтерес у цьому зв'язку становить листування канцелярії з волосною конторою описаних розкольницьких слобід. Остання була створена 1754 р. в слободі Климовій Стародубського полку для обліку старовірів та стягнення з них податків. До неї надходили дані про зміни кількісного складу кожної зі сло-

**Волошин Юрій Володимирович – канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка.*

бід, причини й напрямки міграції їхнього населення, суми податків тощо. Не менш важливі й матеріали роботи спеціальної слідчої комісії, заснованої при канцелярії за рішенням Сенату в 1764 р. Основним її завданням був розгляд суперечок за землі між старовірами та "малоросійськими власниками".

Переселення старовірів до Гетьманщини розпочалося наприкінці 60-х рр. XVII ст., відразу після собору Російської православної церкви (1666–1667 рр.), який закріпив розкол. Перша згадка про них датується 1669 р.[8] Саме тоді 12 московських купецьких сімей на чолі зі священиком Кузьмою Калмиком заснували на території Стародубського полку слободу Понурівку. Основна причина, що спонукала розкольників до переселення, – переслідування з боку уряду й офіційної церкви. На думку М.Лілеєва, поява старовірів саме в цьому регіоні пов'язана з низкою суттєвих переваг географічного характеру. Головна з них – віддаленість від адміністративних центрів і близькість кордону Речі Посполитої, за який можна було швидко перейти в разі небезпеки[9].

Однак перші поселення розкольників на Стародубщині проіснували недовго. Як стверджує О.Лазаревський, відразу після стрілецького повстання (1682 р.), в якому старообрядці брали активну участь, московський уряд зажадав від гетьмана І.Самойловича вжити репресивних заходів проти тих старовірів, які втекли в Україну[10]. Підтвердження того, що гетьман виконав цю вказівку, знаходимо в листі І.Скоропадського до посольського приказу від 29 червня 1714 р., де згадуються гоніння на "капітонів"[11] із боку "Семена Гетьманыча, полковника стародубского" (1680–1685)[12]. Тому вони змушені були залишити Понурівку й переселитися за польський кордон, де в маєтках мозирського старости К.Халецького виникла велика розкольницька колонія "Вєтка".

Проте викликає сумнів, щоб стародубський полковник із великою завзятістю проводив цю акцію. Скоріше вона була вимушеною. На нашу думку, інтереси російського уряду й українських поміщиків у ставленні до переселення розкольників на територію Гетьманщини не збігалися. Очевидно, що козацька старшина, до маєтків якої в основному й переселялися старовіри, намагалася за їхній рахунок збільшити кількість своїх підданих. Саме цим, мабуть, і можна пояснити той факт, що майже одночасно з вигнанням старовірів із Понурівки на території полків розпочалось осадження нових розкольницьких слобід, яке тривало ще й на початку XVIII ст. У період із 1684 р., коли були засновані слободи Деменка та Єленка, до 1710 р., коли осадили Млинку, на Стародубщині виникло 16 поселень старовірів[13]. Цікаво, що перше з них з'явилось у рангових маєтках того ж стародубського полковника. Сумнівно, щоб С.Самойлович про це не знав. Однак свідчень про переслідування ним чи іншими козацькими урядовцями нових переселенців ми не знайшли.

Досить складною й суперечливою для старообрядців залишалася політична ситуація. Визначалася вона, головним чином, ставленням до них російських імператорів. Репресії й переслідування з боку влади тривали аж до 60-х рр. XVIII ст. Однак разом із тим можна говорити й про узаконення існування старовірських поселень на Стародубщині. Перші кроки в цьому напрямку здійснив уряд Петра І. Новий цар, за визначенням М.І.Лілеєва, "ставився до розкольників, як державний чиновник"[14]. Потребуючи значних коштів для своїх грандіозних реформ, Петро вбачав у них не лише опозиційну релігійну групу, а й категорію податного населення, здатного приносити державі чималі прибутки.

У 1714 р. цар видав два укази (17 березня й 9 жовтня) на ім'я київського генерал-губернатора князя Д.Ґоліцина щодо старообрядців. В останньому відзначалося: "Великорусского народа всякого чину беглых людей, которые живут в малороссийских городах и малороссийских полках, выдавать в великороссийские города, где кого надлежит, а где явятся великороссийского народа раскольники и

оных, велено переписать всех на лицо подворно и кто на каких грунтах, и за кем живут в подданстве, и велено им жить на тех же грунтах, на которых они поселились, а владельцам ими, раскольниками, отнюдь не владеть и податей с них не иметь, и никакими делами их не ведать, и обид им не чинить..."[15].

Як бачимо, головним завданням генерал-губернатора було віднайти розкольницькі слободи й переписати їхніх мешканців із метою обкладання податком. За умови його сплати, розкольники отримували офіційний дозвіл від російської влади на проживання в цьому краї.

Із метою виконання цього указу генерал-губернатор Д.Ґоліцин разом із гетьманом І.Скоропадським створили спеціальну комісію. Із російської сторони до її складу ввійшли полковник Григорій Єрґольський (голова комісії) та дворянин Кузьма Безобразов[16]. Поставлене перед ними завдання було досить складним. Адже не слід забувати, що, за релігійними уявленнями старовірів того часу, занесення до будь-яких державних списків вважалося позначенням печаткою антихриста. Активні дії комісарів могли викликати негативні наслідки. В одному з повідомлень полковника Г.Єрґольського князеві Д.Ґоліцину йшлося: "В Стародубовском уезде поселены слободы великороссийского народа – раскольники, а ехать в те слободы опасно, дабы не разбежались за границу"[17]. Через це, очевидно, перепис затягнувся й тривав, за свідченням управителя розкольницьких слобід В.Морозова, більше трьох років – з 1715 по 1718 рр.[18] У результаті виявилося, що в маєтках гетьмана Скоропадського й козацької старшини, а також у володіннях Києво-Печерського та Чернігівського Іллінського монастирів на території Стародубського й Чернігівського полків виникло 16 слобід, в яких налічувалося 377 дворів розкольників[19].

За матеріалами перепису визначили й суму податку, який мали сплачувати старовіри. Вона становила 1519 руб. При цьому чиновники Київської губернської канцелярії керувалися тим пунктом царського указу від 8 лютого 1716 р., який стосувався розкольників, розселених поблизу кордонів. Згідно з цим указом, ця категорія не підлягала подвійному оподаткуванню, як решта старовірів імперії[20]. Ця поступка, очевидно, мала запобігти масовим утечам останніх.

Змінилося й правове становище старовірів. Названими вище указами їх вилучили з-під юрисдикції українських поміщиків і підпорядкували Київській губернській канцелярії. При цьому власники земель, на яких проживали старообрядці, зазнали значних збитків. Вони втратили не лише частину своїх підданих, а й землі, на яких у свій час дозволили їм поселитися. Тоді ж, очевидно, і було створено орган місцевого управління – Волосне правління государевих малоросійських розкольницьких слобід, що підпорядковувалося через стародубського коменданта Київській губернській канцелярії. Очолював його всенародно обраний із числа старовірів бурмистер, якому підлягали ще два виборних та кілька писарів. Постійного місця дислокації правління не мало, а переходило зі слободи в слободу, залежно від того, де проживав бурмистер[21].

Цими заходами уряд вирішував відразу дві проблеми – ставив під контроль один із найбільших центрів релігійної опозиції та збільшував кількість платників податків. Хоча, на думку М.Лілеєва, становище стародубських розкольників у цілому й погіршилось, оскільки вони втратили значну частину земель, якими користувалися, перебуваючи в залежності від українських власників[22], уведення їх до числа податного населення певною мірою узаконювало існування цих слобід.

Однак, незважаючи на спроби уряду пом'якшити реакцію старообрядців, значна їх частина сприйняла перепис у дусі традиційних апокаліптичних настроїв. Навіть прояви релігійної терпимості вони трактували негативно, пояснюючи це прагненням царя-антихриста послабити справжню віру. Тому спостерігається еміґрація розкольників за кордон Речі Посполитої – до колонії Вєтки[23].

За наступників Петра I стародубських мешканців переписували ще тричі – у 1729, 1736 та 1765 рр. Розмір податку, накладеного на старовірів, залишався незмінним – 72 копійки з кожної особи чоловічої статі[24]. Щоправда, загальна його сума, очевидно, унаслідок збільшення кількості населення, зросла до 1839 руб. 76 коп. Показовим є те, що до 1750 р. переважна частина цих коштів витрачалася на православні монастирі та на утримання ректора Київської духовної академії, а решта відправлялася до міністерської канцелярії в Глухів[25].

Ці зміни викликали загострення стосунків між старовірами та гетьманською адміністрацією. В основі конфлікту, що простежується в джерелах уже з 1715 р., лежали, на нашу думку, суто економічні причини. По-перше, українські поміщики були незадоволені втратою внаслідок перепису своїх підданих та частини земель. По-друге, значних збитків завдавала гетьманському скарбові комерційна діяльність розкольників. Скуповуючи по селах Стародубського полку прядиво, мед, віск та іншу продукцію, вони уникали сплати торговельних зборів.

Гетьманська адміністрація намагалася запобігти цьому. Так, стародубський полковник Лук'ян Жоравка універсалом від 19 липня 1715 р. заборонив мешканцям свого полку торгувати зі старообрядцями за межами Стародуба[26]. У документах, опублікованих М.І.Лілеєвим, зустрічаємо й два універсали гетьмана Івана Скоропадського від 28 листопада 1716 р. та 5 лютого 1719 р., видані на ім'я названого полковника. Гетьман вимагав загалом заборонити розкольникам вести торгівлю, а місцевим жителям не дозволяти здавати їм у найм двори та комори[27]. Очевидно, ці заборони не справили великого впливу, оскільки в 1722 р. він звернувся до царя з проханням виселити розкольників за межі України[28].

Подібне побажання висловив відразу ж після обрання на гетьманство й Данило Апостол. Серед наведених Д.Бантишем-Каменським "пунктів", даних гетьманові імператором Петром II у 1728 р., під №16 записано: "Отказано гетману в просьбе его, чтобы выведены были из полков Стародубскаго и Черниговскаго, поселившиеся в оных раскольники..."[29].

Отже, в обох випадках відповідь була неґативною. Важко сказати, що стало основною причиною цього, але, очевидно, головну роль відігравало небажання втрачати ті прибутки, які надходили від старовірів.

У роки правління Петра II (1727–1730) та Анни Іоаннівни (1730–1740) становище мешканців стародубських розкольницьких слобід дещо ускладнилось. Як відзначав С.Т.Ґолубєв, у 1728 р. "...їх почали значно утискувати, вилучили з ведення Київської губернської канцелярії й підпорядкували новоствореній при гетьманові канцелярії міністерського правління малоросійських справ"[30]. На нашу думку, автор припустився неточності, оскільки канцелярія міністерського правління була створена для керівництва діяльністю української влади в лютому 1734 р., після смерті гетьмана Д.Апостола[31]. Як видно із тексту сенатського указу від 7 березня 1754 р.: "По решительным в прошлом, 1728 году, в верховном тайном совете пунктам, те раскольничьи слободы от жительствующих в Малой России разночинцев особливо отличены и ведать их велено тому, кто при гетмане будет"[32]. Як відомо, представником російського уряду при гетьманові був спочатку таємний радник Ф.Наумов, а згодом князь О.Шаховський. Цілком можливо, що слободи з 1728 р. по 1734 р. підпорядковувались особисто йому, а потім перейшли у відання названої канцелярії.

Особливо несприятливим виявився період біронівщини, коли царський уряд вирішив викоренити старообрядництво не лише на території імперії, а й за її межами. За твердженням М.М.Нікольського, така політика призвела до зростання масштабів еміґрації розкольників за кордон. Влада намагалася перешкодити зменшенню кількості тяглого населення[33]. У зв'язку з цим 31 липня 1734 р. імператриця затвердила заходи щодо повернення російських утікачів із території Речі

Посполитої. Між іншим, передбачалося зруйнувати колонію Вєтку, що перебувала в безпосередній близькості від стародубських слобід[34].

Перше її знищення, т. зв. "вигонка", здійснене 1735 р. Азовським драґунським полком під командуванням Я.Ситіна, погіршило становище старообрядців на Стародубщині та Чернігівщині. До них почали вживати тих же заходів, що й до вєтковців – повертали колишнім власникам і відсилали на місця попереднього проживання. Якщо ж старовіри не пам'ятали або не хотіли називати тих місць, звідки прийшли, їх висилали до Інґерманландії[35].

Однак ці дії уряду не дали бажаних результатів. Незабаром розкольники відновили Вєтку, а їхня кількість на Стародубщині й Чернігівщині знову зросла. Зазнала невдачі й спроба висилки в 1741 р. розкольників, які проживали в слободах Чернігівського полку – Святській, Ардоні та Тимошкіному Перевозі. Таке рішення Сенат ухвалив у зв'язку з передачею земель, де знаходилися ці населені пункти, Києво-Печерській лаврі. Проте вже наступного року майже всі вислані старовіри повернулися назад[36].

Неефективність насильницьких дій змусила уряд Єлизавети Петрівни (1741–1762) шукати інших заходів. До того ж висилання старовірів негативно позначилось і на економічних інтересах держави. У деяких місцевостях це навіть призвело до зменшення виконання державних повинностей та скорочення кількості податного населення. Пом'якшення урядової політики старовіри відчули вже 1743 р. У виданому на ім'я "правителя Малоросії" генерал-лейтенанта І.І.Бібікова сенатському указі зазначалося: "И к ношению раскольнического платья, и к бритию бород и усов против живущих в великороссийских городах не принуждать, дабы от того за границу побегу не учинили ибо некоторые живут близ, а другие на самой польской границе"[37]. Крім цього, указом від 28 травня 1744 р. дозволялося приймати в слободи тих старовірів, які приходили з-за кордону Речі Посполитої. У вересні того ж року Сенат наказав здійснити новий перепис усіх розкольників імперії з метою визначення їм "належного окладу"[38]. Відбулися зміни і в управлінні слободами. Після відновлення гетьманства, згідно із сенатським указом від 2 липня 1750 р., їх знову передали у відання Київській губернській канцелярії[39].

Чергову спробу повернути старообрядців у підданство козацької адміністрації або вислати їх за межі України здійснив новообраний гетьман Кирило Розумовський, який намагався бути повновладним господарем у Малоросії. Він щонайменше двічі – 17 квітня 1751 р. та 7 вересня 1753 р. – прохав імператрицю "о высылке оных раскольников, в Стародубском и Черниговском полках на малороссийских владельческих землях слободами населившихся, на прежние их жилища в Великороссию, в те места, откуда они бежали; а пока высланы будут, о бытии им во владении тех малороссийских владельцов, на чьих землях они живут, чтоб они, раскольники, были во всем веданы по судам малороссийским..."[40]. Усі ці звернення залишилися без відповіді, незважаючи на досить прихильне ставлення Єлизавети Петрівни до К.Розумовського.

Як бачимо, російська влада вперто не бажала передавати старообрядців під владу гетьманської адміністрації. Сумнівно, щоб ця позиція була пов'язана з намаганням у такий спосіб обмежити українську автономію. Навпаки, повноваження гетьмана значно розширились, а козацькій державі, за твердженням О.Гуржія, повернули той політичний статус, який вона мала на момент обрання І.Скоропадського[41]. На нашу думку, провідну роль відігравали фіскальні інтереси царизму. Принаймні, такий висновок можна зробити, узявши до уваги характер листування Київської губернської канцелярії із Сенатом та з волосним правлінням розкольницьких слобід. Досить цікавим у цьому відношенні є указ Сенату від 14 листопада 1752 р. щодо стягнення зі стародубських і чернігівських розкольни-

ків податків. У ньому наголошувалося, що встановлена сума окладного податку, незалежно від кількості збіглих та померлих, повинна залишатися незмінною аж до нового перепису. Кошти за вибулих мала сплачувати пропорційно вся волость. Новоприбулі старовіри платили неокладний податок – 72,5 коп. з кожної душі. У 1751 р. його сума становила 900 руб. 01 коп. В указі підкреслювалося, що неокладні гроші мали стягуватись зі щорічним приростом за рахунок новоприбулих[42].

Водночас спостерігається чергове загострення стосунків між старообрядцями та козацькою старшиною, яка, очевидно, усе ще сподівалася повернути втрачені землі. На початку 1754 р. бурмистер розкольницьких слобід Г.Карпов та виборний О.Хрущов скаржилися на образи й "нестерпні утиски", яких їм завдавали стародубська полкова та топальська сотенна канцелярії, а також козацька старшина взагалі. Вони повідомляли, що досить часто мешканці слобід затримуються за наказом тих канцелярій і утримуються у в'язницях разом із крадіями та розбійниками. Навіть самі автори скарги разом із іншим слобідським начальством у 1753 р. утримувалися в стародубській полковій канцелярії під вартою. Тому бурмистер і виборний прохали Київську губернську канцелярію призначити для охорони мешканців слобід одного штаб-офіцера і відставних[43].

Влада відгукнулася на це звернення й у березні 1754 р. призначила управителем розкольницьких слобід колезького асесора В.Морозова. 5 липня того ж року Сенат постановив утворити при Київській губернській канцелярії "волосну контору описаних розкольницьких слобід"[44]. Місцем перебування була обрана слобода Климова, керував конторою той же В.Морозов. Таким чином, російська влада створила для управління розкольницькими поселеннями в Малоросії чітку адміністративну структуру, нижча ланка якої перебувала безпосередньо на місці, у середовищі старовірів. Як засвідчує листування з губернською канцелярією, головна функція контори полягала в обліковi руху населення слобід та спостереженні за сплатою податків. Свідчення про це подавалися щорічно до губернської канцелярії. Крім того, контора захищала інтереси розкольників перед гетьманською адміністрацією та українськими поміщиками, повідомляючи про всі конфліктні ситуації по інстанції.

Найбільш ліберально до вирішення проблеми розколу підійшла Катерина II (1763–1796). В.Бєлоликов так охарактеризував становище старообрядців у період її правління: "За царювання Катерини II з'являються нові великі центри розколу. Розкол підсилюється кількісно. Старообрядницькі громади набувають економічного характеру й зосереджують у своїх руках російську промисловість і торгівлю. Одним словом, із зовнішнього боку розкол за Катерини II процвітав і збільшувався..."[45]. Досить значні зміни відбулися й у житті старообрядців Стародубщини: у релігійному плані регіон перетворився на головний центр попівщини, а в економічному – там були закладені основи розвитку капіталістичної промисловості.

Одним із ключових заходів, що сприяв цьому, була досить вдало проведена 1764 р. друга "вигонка Вєтки". Цього разу старовірів не повертали колишнім власникам, а дозволили їм селитись у стародубських слободах. Зрозуміло, що розкольники не виявляли великого бажання залишати обжиту територію, а тому переселення затяглося на кілька років. Значна частина вимушених переселенців продовжувала підтримувати економічні зв'язки з місцями свого колишнього проживання. Ця "вигонка" відрізнялася від попередньої тим, що багатьох із старовірів приписали до стародубських слобід і примусили сплачувати там податки. Вони ще деякий час продовжували засівати поля, торгувати та займатися промислами на території Вєтки.

Небажання старовірів остаточно залишати обжиті місця збігалося з прагненням польських поміщиків якомога довше затримати їх у своїх маєтках. Із цією метою вони використовували різноманітні засоби. Так, у січні 1765 р. бурмистер

розкольницьких слобід повідомляв київському генерал-губернатору, що "польские владельцы как высланных тех российских беглецов о дворах и от о посеянном ими хлебе отказали, что на российскую сторону забрать и тамо продать не отдают, так и записанных обывателей в слободы о дворах отказали, а хлеб, который они сеяли, сжать и в гумны свозить и молотить дозволили с тем, что все они те земли, коими владели паки и к предбудущему году засеяли...". За твердженням бурмистра, з цієї причини у встановлений термін у слободи не повернулася частина старообрядців, відпущених волосним правлінням до Вєтки для залагодження своїх справ. Вони звернулися до бурмистра по допомогу й прохали його "о том, как бы им избыть того, чтобы хлеб пожать и на российскую сторону забрать, а впредь хлеба не засевать"[46].

Наскільки описана ситуація відповідала дійсності, сказати важко. Не слід забувати, що значна частина вигнаних розкольників не виявляла великого бажання залишати давно обжиті місця й налагоджувати господарство в нових умовах. Тому вони використовували будь-який привід, щоб відтягти час остаточного переселення. Отже, подібні заборони могли бути й поодинокими випадками. Проте не слід відкидати того факту, що "вигонка Вєтки" досить боляче відбилась і на економічних інтересах польських маґнатів: Тишкевичів, Халецьких, Чарторийських та ін., у маєтках яких знаходилися поселення старовірів. Адже вони відразу втратили значну частину своїх підданих. Тому, на нашу думку, маґнати могли висунути подібні умови, щоб звести до мінімуму свої втрати. Так чи інакше, а частина вигнаних із Вєтки розкольників ще деякий час продовжувала залишатися на її території.

Російська влада спочатку досить поблажливо ставилася до того, що старовіри займалися господарством у місцях свого попереднього проживання, вимагаючи лише вчасної сплати податків. Окремим із них видавали навіть спеціальні дозволи. Так, указом Київської губернської канцелярії від 27 січня 1765 р., дозволили пропускати через кордон мешканця слободи Добрянки Федота Бондарева, усіх членів його родини та найнятих ним робітників. Цей дозвіл йому було надано для "нагляду" за відкупленими в маєтках князя Чарторийського скляної гути, млина й залізної рудні[47].

Здебільшого ж старовірів відпускала волосна адміністрація за умови надійного поручительства про сплату податків. Однак необхідно відзначити, що подібні дії допускалися лише щодо розкольників, виселених із Вєтки. Переселенцям з інших територій Речі Посполитої: Курляндії, Ліфляндії, Вітебського та Полоцького повітів такі дозволи не видавалися.

Частина переселенців намагалася залишитися на Вєтці, і надалі сподіваючись, очевидно, на її чергове відновлення. Можливо саме через це губернська канцелярія в червні 1765 р. заборонила волосному начальству видавати паспорти на проживання в Речі Посполитій більше ніж на рік. Однак і після закінчення цього терміну значна частина старовірів продовжувала там залишатися. За даними волосної контори, на 1768 р. їх налічувалося 479 осіб[48]. Виходячи з цієї ситуації, у червні того ж року Київська губернська канцелярія видала розпорядження: "...раскольников всех, не обходя никого с семействами из Польши в те слободы, в кой записаны, выслать и больше им там жить и домов иметь не велеть, не приемля от них никаких отговорок"[49].

На жаль, достеменно не відомо, на скільки збільшилася кількість розкольників у стародубських слободах після розгрому Вєтки. За даними Київської губернської канцелярії, у 1761 р. на території Стародубського та Чернігівського полків їх проживало 11 753 душі, а після "вигонки" (1765 р.) – 18 754 душі[50]. Отже, кількість старовірів збільшилася. Безумовно, що не всі вони були вихідцями з Вєтки. Однак, якщо ми умовно приймемо за еталон приріст населення слобід 1761 р., який становив, ураховуючи народжених та новоприбулих – 557 душ, і вирахуємо з отриманого числа – 1762 та 1763 рр., то побачимо, що 1764 р. насе-

лення зросло на 5867 душ. Очевидно, саме така кількість розкольників, за винятком народжених, з'явилася там у результаті "вигонки".

Зростання мешканців стало, на нашу думку, однією з причин переселення частини стародубських старообрядців до Єлисаветградської провінції Новоросії в середині 1860-х рр. Про їхню появу в цьому реґіоні свідчать назви поселень. За твердженням В.М.Кабузана, у 1764 р. була заснована слобода Злинка, а в 1767 р. – Зибка[51]. Міґрація простежується й за документами волосної контори. Зокрема 1767 р. вона видала паспорти для переселення в Південний край 25 жителям слободи Климової та 22 – слободи Клинців[52].

Основну масу міґрантів становили здебільшого уродженці Вєтки, які не мали можливості облаштувати належним чином своє господарство на Стародубщині. Так, серед переселенців зустрічаємо прізвище згаданого вище Федота Бондарева, його братів та інших колишніх польських підданих.

Як бачимо, друга "вигонка" Вєтки мала вплив на розвиток старообрядництва не лише в Стародубщині, а і в інших реґіонах України. Головним її здобутком для імперської влади слід, очевидно, уважати ліквідацію найбільшого осередку радикальної релігійної опозиції, що знаходився неподалік від центральних районів Росії.

У ставленні до державної влади релігійні уявлення попівців Північної Малоросії були менш радикальними, ніж у представників так званої Вєтковської згоди[53]. Можливо, що саме ці розбіжності й спричинили появу нової попівської течії – Чорнобильської згоди, засновниками якої були вихідці з Вєтки[54]. В.Бєлоликов уважав, що основною причиною відокремлення цієї групи від решти старовірів було послаблення фанатизму стародубських розкольників щодо православної церкви й державної влади. Стародубців звинувачували в тому, що вони перестали ухилятися від військової служби, складали присягу цареві та молилися за нього, в окремих випадках допускали гоління борід тощо[55].

Ще одним наслідком "вигонки" стало перетворення Стародубщини на головний центр попівщини. Там, зокрема, знаходилися чотири старообрядницькі монастирі. Три – Митьківський, Злинський та Добрянський – чоловічі, а Климівський – жіночий[56]. Перший із них заснували 1765 р. ченці – вихідці з Вєтки, яких очолював ієромонах Михаїл. Про самого Михаїла відомо, що він був висвячений на священика православної Миколаївської церкви в Астрахані архієпископом Іларіоном 1749 р. Незабаром, 1752 р., він залишив свою церкву й направився спочатку до Рильська, а згодом перейшов за польський кордон до Вєтки. Там Михаїл вступив до Покровського монастиря й був пострижений у чернецтво ієромонахом Валеріаном. У 1763 р. разом з іншими ченцями перейшов до Стародубщини й поселився в слободі Зибкій. Після другої "вигонки Вєтки", коли була відбудована на митьківському ґрунті перевезена з Вєтки Покровська церква, він побудував при ній монастир і був обраний його настоятелем.

У перші роки існування монастиря між Михаїлом та іншим ієромонахом Іоною, який, очевидно, теж претендував на посаду ігумена, розгорівся конфлікт. Іона публічно звинуватив настоятеля в тому, що він нібито втік з Астрахані через те, що вбив свою дружину. Справа набула розголосу, у неї втрутилася цивільна влада. Під час слідства з'ясувалося, що звинувачення, висунуті проти Михаїла, безпідставні. Київська губернська канцелярія у зв'язку з цим постановила: "...Учинить ему, Ионе, там же, в монастыре, при собрании всей братии наказание: бить плетьми нещадно и обязать под страхом досужих домыслов не чинить"[57].

Спочатку в монастирі проживало 54 ченці. Більшість із них були вихідцями з різних реґіонів Росії. Так, згаданий вище Іона був вихідцем із Калуґи, чернець Феофілакт – із Москви, Тихон – із Костромської губернії. Згодом кількість мешканців монастиря зросла. У документах архіву Маркевича зазначається, що наприкінці століття там проживали 103 ченці[58].

Засновником Різдво-Богородицького чоловічого монастиря, що знаходився на землях слободи Злинки, поблизу річки Іпуті, в урочищі Малиновий Острів, був місцевий житель Семен Панфілов. У 1767 р. він збудував там невелику церкву, яка була освячена ієромонахом Веньяміном, що був родом із Польщі. Того ж року там нібито й оселилися перші 3 ченці, поклавши початок монастирю. Наприкінці століття в ньому проживали 22 ченці[59].

Така ж кількість монахів налічувалася й у скиті поблизу слободи Добрянки. Його засновником і настоятелем був, очевидно, якийсь чернець Сергій, що перейшов сюди разом із братією ще навесні 1717 р. з-за польського кордону. До кінця осені ченці збудували вісім келій, трапезну та заготовили деревину на будівництво каплиці[60]. Цілком можливо, що це був найстаріший монастир у Стародуб'ї.

Досить великим (на 77 черниць) був і Климівський жіночий монастир. На жаль, ми не маємо докладних свідчень про нього. Але відомо, що в 1765 р. він уже існував[61].

Не зовсім простими були відносини стародубських розкольників із корінним населенням краю. Українські землевласники спочатку залюбки приймали їх у свої маєтки й видавали "осадні листи" на заснування слобід, сподіваючись у такий спосіб збільшити кількість своїх підданих. Особливу активність у цьому проявив гетьман І.Скоропадський, якого автор однієї з публікацій назвав "головним винуватцем розселення розкольників у Стародубському та Чернігівському полках"[62].

Зауважимо, що на час початку масової міґрації старовірів на територію Сіверщини, вільних земель там майже не було. Усі угіддя знаходились у власності української старшини та козаків. Зростання кількості населення стародубських слобід загострило земельну проблему. Тому незабаром розпочалися суперечки за землі, які тривали протягом усього XVIII ст. Так, 1714 р. стародубська старшина скаржилася цареві на те, що розкольники почали захоплювати в козаків і селян землі, не відбували жодних повинностей на користь держави та робили спроби навертати українське населення у свою віру. У 1717 р. стародубський полковник Лук'ян Жоравка прохав гетьмана І.Скоропадського захистити його козаків від свавілля розкольників. Полковник повідомляв, що старообрядці почали вирубувати лісові угіддя козаків його полку для розбудови власного монастиря. Того ж року він подав ще одну скаргу, в якій ішлося про те, що розкольники ведуть себе так зухвало, бо відчувають підтримку з боку київського воєводи[63].

На жаль, ми не маємо свідчень про реакцію гетьмана в цьому випадку. Але, як уже відзначалося, в останній рік свого правління він звертався до імператора з проханням про виселення старовірів із України через те, що вони чинили кривди місцевому населенню, захоплюючи ґрунти та зваблюючи у своє "зловір'я". Однак це звернення І.Скоропадського не мало наслідків.

Фактично протягом усього століття тривав конфлікт між старообрядцями й стародубськими поміщиками Миклашевськими. Суперечка виникла через маєтність Товкачі, що знаходилася поблизу володінь бунчукового товариша Андрія Миклашевського в с. Понурівці. У 1720 р. мешканці розкольницької слободи Воронки зробили спробу захопити ці землі. А.Миклашевський звернувся до київського губернатора князя Д.Ґоліцина. Останній наказав вигнати старообрядців із цих земель, а зжатий ними хліб і скошене сіно повернути понурівським селянам.

Проте на цьому справа не закінчилась. У 1723 р. ті ж розкольники вигнали селян А.Миклашевського із сіножатей і скосили сіно. Однак подана цього разу скарга залишилася поза увагою губернатора. Бунчуковий товариш змушений був прохати Ґенеральну військову канцелярію порушити клопотання перед Малоросійською колеґією. На жаль, відомі нам документи не містять свідчень, як саме вирішилася ця справа.

1731 р. той же А.Миклашевський скаржився гетьманові Д.Апостолу на старообрядців слободи Єленки, які захопили землі цього поміщика в с. Нижньому. А.Миклашевський вимагав притягнути винних до суду й повернути його володіння.

Як свідчать джерела, боротьбу з розкольниками за землі продовжували й нащадки Андрія, які навіть змушені були заплатити старообрядцям велику грошову суму, щоб ті дали їм спокій.

Уряд, очевидно, усе-таки розв'язав суперечку на користь Миклашевських. У травні 1785 р. граф П.Рум'янцев доповідав Катерині II, що розкольники слободи Воронка спалили на землях удови Олени Миклашевської хутір. Межові стовпи повиривали, канави засипали, а людей побили так сильно, що один чоловік помер. При цьому він наголошував, що це відбулося на тих землях, які були віддані удові згідно з рішенням Сенату[64].

Зростання кількості земельних конфліктів між старообрядцями та українськими поміщиками змусило Сенат 1764 р. створити спеціальну слідчу комісію "для разобрания и исследования всех оных происшедших у раскольников с малороссийскими владельцами и обывателями обидных, спорных и смертоубийственных дел и Киевской губернской канцелярии определить, а в раскольничьи слободы послать особливого [...] офицера киевского гарнизона и с ним от малороссийской стороны депутата господину малороссийскому гетману и кавалеру определить"[65]. Однак із невідомих причин вирішення цієї справи затягнулося. Рішення про створення спеціальної слідчої комісії Сенат ухвалив 1764 р. Матеріали її роботи свідчать, що представникам комісії байдикувати не доводилось. Лише 1777 р. вони розглянули 22 справи[66]. У цю комісію від російської адміністрації входив секунд-майор Степанов, а від Гетьманщини – бунчуковий товариш Рубець[67].

Предметом суперечок були в основному ґрунти, але досить часто конфліктували й через ліси, луки, бортні угіддя тощо. Розслідування цих справ, напевно, ускладнювалося тим, що в осадних листах, на які покликалися старовіри, не завжди чітко окреслювалися межі земельних наділів. Так, скажімо, осадний лист гетьмана І.Скоропадського на заснування слободи Митьківки у вересні 1709 р. передбачав надання осадчому Семену Савінову "...всех грунтов по Ирпу и поза Ирпью..."[68]. Ще більш розмито описані межі в осадному листі архімандрита чернігівського Іллінського Святотроїцького монастиря Варлама (Василевича) на слободу Добрянку. У ньому відзначається, що її мали звести за селом Горностаївкою[69].

Однією з причин повільного розгляду справ могла бути й підробка зацікавленими сторонами документів на право володіння (відомо, що це явище набуло значного поширення в другій половині XVIII ст. – *Ю.В.*)[70]. Це підтверджують і свідчення повірених поміщиці О.Новицької в справі про порубку мешканцями слободи Зибкої її лісу, які наголошували на недостовірності представленого старовірами документа: "Оную осадную прописанные зыбковские раскольники **сфальшивили и в оной поделали подчистки, и на подчистках понаписовали небывалые в оной термины к пользе их служащие**"[71] (підкреслення моє – *Ю.В.*).

Іноді земельні суперечки затягувалися на довший час. Зокрема, обговорення справи графа О.Розумовського тривало понад два роки, а бриґадира П.Милорадовича – не менше п'яти. Рішення, за поданням Київської губернської канцелярії, ухвалював Сенат. Найчастіше захоплені землі повертали власникам, а в інших випадках конфліктуючі сторони укладали мирові угоди (одна з них, 1771 р., відбулася між бунчуковим товаришем Зінченком та козаками села Засухи Стародубського полку, з одного боку, і слободянами Зибкої – з іншого). Для вирішення суперечки у визначених слідчою комісією місцях були встановлені спеціальні межові знаки[72].

Однак більшість спорів залагоджували, очевидно, не на користь старовірів, що, на нашу думку, і викликало їхнє невдоволення роботою слідчої комісії. У зверненні бурмистра О.Хрущова до київського обер-коменданта Я.Єльчанинова в травні 1777 р. від імені "всіх слобід обивателів" пропонувалося ліквідувати комісію, а її повноваження передати управителю "описних розкольницьких слобід".

За твердженням бурмистра, комісари не виконували належним чином розпоряджень уряду про ретельний розгляд справ, а ставилися до виконання своїх обов'язків "праздно". Не маючи жодного зиску від діяльності комісії, мешканці слобід зазнавали лише матеріальних збитків, пов'язаних із її утриманням: "Коим комиссарам и при них канцелярским служителям нанимаются всегда квартиры, и всякие канцелярские принадлежности, яко то бумагу, сургуч, и [...], и на топление всех оных квартир дрова употребляются волостным коштом, и от того слободские обыватели несут себе напрасное отягощение и убыток. И при производству письменных дел оная комиссия сверху находящегося [при] ей писца еще требует с волостной конторы одного писаря, знающего законы и порядок производства дел"[73]. Влада не виконала прохання старовірів, обмежившись ротацією керівників комісії. Комісари, принаймні представник російської сторони (на той час секунд-майор Токарєв), були відкликані в грудні 1777 р. Це, очевидно, знову призупинило роботу комісії, бо, як видно з листа Малоросійської колеґії, надісланого київському обер-коменданту роком пізніше, у Климовій на той час ще не було ані російського, ані українського представників[74].

Земельні суперечки поставили російську владу в складне становище. З одного боку, вона намагалася забезпечити потреби Корони, зацікавленої в збільшенні населення слобід, а з іншого, – вимушена була рахуватися з інтересами землевласників, серед яких були й високопоставлені урядовці імперії.

Отже, підсумовуючи, відзначимо: 1. Стосунки між старообрядцями й українським населенням Стародубського та Чернігівського полків від часу їх появи в реґіоні й до 1714 р. залишалися добросусідськими, хоча сам факт переселення старообрядців у місцевість із несприятливими для рільництва природно-географічними умовами ніс у собі перспективу конфлікту, бо автоматично загострював земельну проблему. Досить терпимому ставленню українських селян, міщан та козаків до старовірів сприяла зацікавленість у їхній появі місцевих поміщиків. 2. Після вилучення старообрядців із-під влади землевласників Гетьманщини ситуація кардинально змінилася. Розпочався конфлікт, який тривав майже до кінця століття. В його основі лежали не релігійні, а суто економічні причини. З одного боку, українське населення намагалося повернути собі втрачені землі, не допустити старообрядців до захоплення нових угідь і захистити свої торгівельні привілеї. З іншого боку, старовіри прагнули забезпечити собі в нових умовах засоби для існування та сплати державних податків. 3. Зовнішні прояви цього протистояння – спроби гетьманів І.Скоропадського, Д.Апостола й К.Розумовського виселити старообрядців за межі Гетьманщини; обмеження козацькою адміністрацією торгівельної діяльності старовірів; земельні суперечки. Домагання української сторони були приречені на поразку, оскільки інтереси старообрядців частково збігалися з фіскальними інтересами імперської влади. Тому навіть такий впливовий гетьман, як К.Розумовський, не зміг вирішити проблеми виселення старовірів. 4. Досить промовистою виявилася позиція імперської влади, яка фактично виступила на боці старообрядців. Показовим є те, що вона іґнорувала інтереси українських поміщиків не тільки в період лояльної політики щодо старовірів Єлизавети чи Катерини II, а й під час гонінь проти них, організованих урядом Анни Іоаннівни. Це вкотре засвідчує, що в процесі побудови унітарної, добре реґульованої держави центральна російська адміністрація не збиралася рахуватися з інтересами Гетьманщини та її корінного населення.

[1] Представники різноманітних релігійних течій, які виникли внаслідок розколу російського православ'я в середині XVII ст. Причиною розколу стало неприйняття частиною духівництва та мирян реформи патріарха Никона. Зміст реформи полягав у виправленні богослужбових книг, ікон і церковних обрядів за грецьким взірцем. Зокрема, двоперстне знамення замінювалося триперстним, рухатися навколо аналоя потрібно було не за сон-

цем, а проти нього, тричі, а не двічі проголошувати слово "алілуя", замість 7 проскурок уживати 5, на них замість восьмиконечного хреста зображати чотириконечний, земні поклони замінили поясними, значно скоротився час богослужіння. Старообрядці не визнавали цих змін, уважаючи їх єретичними.

[2] Попівці – послідовники одного з головних напрямів у старообрядництві, який сформувався в середині 1690-х рр. На відміну від представників іншої течії – безпопівців, попівці визнавали необхідність духівництва в спілкуванні з Богом. Вони вважали никоніанську церкву єрессю, але приймали священиків, які переходили до них. Попівці не створили свого віровчення, а дотримувалися загальних для старообрядців принципів (двоперстя, восьмиконечнй хрест, використання 7 проскурок тощо).

[3] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубье. – К., 1893. – 278 с.; *Его же.* Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII–XVIII вв. – К., 1895. – 596 с.; *Его же.* Из истории поповщинского раскола. – К., 1915. – 112 с.

[4] *Барсов Е.В.* Описание актов архива Маркевича, относящихся к истории Стародубских скитов // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1884. – Кн. 2. – С. 37–47; *Белоликов В.З.* Инок Никодим Стародубский (его жизнь и литературная деятельность). – К., 1915. – 470 с.

[5] *Никольский Н.М.* История русской церкви. – М., 1983. – 448 с.; *Миловидов В.Ф.* Старообрядчество в прошлом и настоящем. – М., 1979. – 112 с.

[6] Огляд новітньої літератури див.: *Козлов М.В.* Новейшая историческая литература по истории русского раскола и старообрядчества: Обзор // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная литература. Сер. 5: История: РЖ / РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отд. отеч. и зарубеж. истории. – М., 2002. – №1. – С. 47–63.

[7] *Мордвінцев В.* Політика російської імперії щодо старообрядців у першій половині XVIII ст. // Укр. богослов (Іст. і теолог. щорічник). – К., 2003. – Вип. 2. – С. 254–266; *Його ж.* Старообрядницькі громади України другої половини XVIII ст. та ставлення до них влади // Соціум: альманах соціальної історії. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 191–202.; *Станкевич Г.П.* Светская и церковная власть и старообрядцы на Черниговщине в последней четверти XVII–XVIII вв. // Старообрядчество: история, культура, современность. Материалы. – М., 2002. – С. 31–42.

[8] "*И тамо все пришедшие с Козмою, числом 20, поселишася при реце Ревне в лето 7177*". (*Алексеев (Стародубский*) *И.* История о бегствующем священстве. – М., 2005. – С. 10). Однак відомий дослідник цієї проблеми М.І.Лілеєв сумнівався в достовірності вказаної дати й уважав, що піп Кузьма зі своїми супутниками прийшов на Стародубщину не раніше 1676–1677 рр. (Див.: *Лилеев М.И.* Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII–XVIII вв. – С. 58).

[9] *Лилеев М.И.* Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII–XVIII вв. – С. 20–21.

[10] *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 1: Полк Стародубский. – К.,1888. – С. 441.

[11] За словником В.Даля, цим терміном позначалися "первые последователи раскола беспоповщины, по старцу Капитону, в Костромской и Вологодской губ. при царе Михаиле Федоровиче"(*Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1979. – Т. 2: И–О. – С. 87).

[12] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубье. – С.60.

[13] Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 3395. – Арк. 3 зв., 5, 6 зв.; Спр. 5789. – Арк. 24.

[14] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАНУ (далі – ІР НБУВ НАНУ). – Ф. 127. – Од.зб. 48. – Арк. 156.

[15] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6470. – Арк. 42 зв. – 43.

[16] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и Стародубье. – С. 121.

[17] Там же. – С. 122.

[18] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2864. – Арк. 86 зв.

[19] Раскольничьи слободы в Черниговщине в первой половине XVIII в. // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – С. 398.

[20] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6470. – Арк. 41, 44.

[21] Там само. – Спр. 9864. – Арк. 83.

[22] Миссионерское обозрение. – 1897. – №5–8. – С. 450.

[23] *Миловидов В.Ф.* Указ. соч. – С. 32.

[24] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6470. – Арк. 41.
[25] Раскольничьи слободы в Черниговщине в первой половине XVIII в. – С. 399.
[26] *Барсов Е.В.* Указ. соч. – С. 44.
[27] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и Стародубье. – С. 108.
[28] Там же. – С. 110, 112.
[29] *Бантыш-Каменский Д.Г.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – С. 440.
[30] Миссионерское обозрение. – 1897. – №5–8. – С. 451.
[31] Отечественная история: История России с древнейших времен до 1917 года: Энциклопедия. – М., 1994. – Т. 3: К–М. – С. 461.
[32] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и Стародубье. – С. 182.
[33] *Никольский Н.М.* Указ. соч. – С. 325.
[34] *Лилеев М.И.* Из истории поповщинского раскола. – К., 1915. – С. 86.
[35] Раскольничьи слободы в Черниговщине в первой половине XVIII в. – С. 399.
[36] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6470. – Арк. 48.
[37] ІР НБУВ НАНУ. – Ф. 127. – Од.зб. 250. – Арк. 3.
[38] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6264. – Арк. 8; Спр. 1346. – Арк. 1.
[39] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и Стародубье. – С. 182.
[40] Там же. – С. 173.
[41] *Гуржій О.* Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996. – С. 72.
[42] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1942. – Арк. 10.
[43] *Лилеев М.И.* Новые материалы для истории раскола на Ветке и в Стародубье. – С. 181–182.
[44] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6470. – Арк. 50.
[45] *Белоликов В.* Указ. соч. – С. III.
[46] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 5621. – Арк. 16–17.
[47] Там само. – Арк. 18.
[48] Там само. – Арк. 41.
[49] Там само. – Арк. 39.
[50] Там само. – Спр. 3612. – Арк. 26; Спр. 5790. – Арк. 21.
[51] *Кабузан В.М.* Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.). – М., 1976. – С. 105.
[52] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6470. – Арк. 3, 21.
[53] Вєтковська згода – старообрядницька течія, що сформувалася наприкінці XVII ст. на о. Вєтка, утвореному рукавом р. Сож (нині територія Білорусі), її послідовники мали власне миро для помазання, приймали будь-які ікони, їм дозволялося їсти з іновірцями, вінчатися в будь-яких приміщеннях. Новоприбулих священиків приймали через перехрещення. До державної влади ставилися вороже, уважаючи її породженням антихриста.
[54] Чорнобильська згода – старообрядницька течія, що виникла в останній чверті XVIII ст. поблизу містечка Чорнобиля на Київщині, її засновником був уродженець Вєтки Іларіон Петров. Головні ознаки їхнього віровчення полягали у відмові молитися за царя, забороні віддавати синів у солдати, негативному ставленні до шлюбу та неприйнятті паспортів, на яких, на їхню думку, лежала печатка антихриста. Проте на території Київщини прихильники цієї течії довго не затримались. У 80-х рр. вони переселилися до Австрії.
[55] *Белоликов В.З.* Чернобыльское согласие. – К., 1915. – С. 4.
[56] *Миловидов В.Ф.* Указ. соч. – С. 32.
[57] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 8276. – Арк. 64, 72–74.
[58] *Барсов Е.В.* Указ. соч. – С. 9.
[59] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 8276. – Арк. 15–16.
[60] *Барсов Е.В.* Указ. соч. – С. 38.
[61] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 8276. – Арк. 2 зв.
[62] Раскольничьи слободы в Черниговщине в первой половине XVIII в. – С. 399.
[63] *Барсов Е.В.* Указ. соч. – С. 38.
[64] Там же. – С. 39–40.
[65] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 9741. – Арк. 11.
[66] Там само. – Спр. 8442. – Арк. 7.
[67] Там само. – Спр. 8442. – Арк. 1. На жаль, документ не подає імен цих урядовців. Ґенеральну військову канцелярію могли, на нашу думку, представляти: Михайло Михай-

лович Рубець, який на момент створення комісії був значковим товаришем, а на час написання використаного нами документа (1777 р.) став бунчуковим товаришем, або ж Григорій Андрійович Рубець (старший), який був бунчуковим товаришем із 1773 р. (Див.: *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. – К., 1912. – Т. 4. – С. 375, 381).

[68] ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2745. – Арк. 17.

[69] *Лазаревский А.М.* Обозрение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – С. 75.

[70] *Когут З.* Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. – К., 1996. – С. 210.

[71] ЦДІАУК. – Ф. 1943. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 56 зв.

[72] Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 6359. – Арк. 2.

[73] Там само. – Спр. 8442. – Арк. 3.

[74] Там само. – Арк. 64.

In clause the policy of the central and local authority concerning Russian old-believers is considered which lived in territory of the Hetmanate in XVIII ct. and their attitude with the radical population of region.